

УДК 502.7:580 /477.72/

Пилипенко Ю.В., Предместніков О.Г., Бойко П.М. (Україна, Херсон)

ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗПОДІЛУ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ХЕРСОНЩИНИ ЯК ПЕРЕШКОДА РОЗБУДОВІ ЕКОМЕРЕЖІ В НИЖНЬОДНІПРОВСЬКОМУ РЕГІОНІ

На сучасному етапі існування та життєдіяльності людського суспільства, все зростаючого його пресингу на живу і неживу природу однією з найважливіших проблем є охорона та збереження різноманіття біогеоценозів, раціональне використання ресурсів на основі глибокого дослідження всіх їх компонентів. Найбільше цьому відповідає сучасна стратегія сталого, збалансованого розвитку, яка була прийнята на конференції ООН з довкілля і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992). Саме в цьому напрямку працюють дослідники, які займаються формуванням та втіленням в життя ідеї екомережі.

Основним завданням екомережі є об'єднання системою екокоридорів ділянок суходолу і водних акваторій, на яких в певній мірі ще збереглася природна рослинність, яка забезпечує оптимальне середовище для існування та відновлення популяцій видів усіх організмів. Сама ідея екомережі в європейській науці виникла недавно. Активно розвиватись вона почала у 90-х роках ХХ століття (Всеєвропейська стратегія..., 1998; Розбудова екомережі..., 1999; Довганич, 1999; Боков, Воронко, 2002; та ін.). Усі попередні дослідження (ботанічні, зоологічні, екологічні, географічні та ін.) були накопиченням певних матеріалів, які можна використати для обґрунтування необхідності створення ланок екомережі, зокрема і в районі наших досліджень – в Нижньодніпров'ї. Власне, зараз є теоретичні розробки створення екомереж, розроблена методологія, стратегія, методи проектування великих, глобальних екомереж, вони мають загальний, інтегральний характер. Ці дані дуже узагальнені і не адаптовані до використання на конкретних, невеликих ділянках, з яких власне і складається реальна екомережа. Крім того, також недостатньо фактичного матеріалу для обґрунтування окремих ланок екомережі.

Використовували класичний маршрутно-рекогносцировочний метод, флористичні та екоценотичні методи досліджень. Екотопи досліджувались за методикою, що використовувалася при класифікації екосистем CORINE і адаптована для території України. При розробці просторової структури та ефективності функціонування екокоридору використовувались методи формування та дослідження екомереж (Розбудова..., 1999; Шеляг-Сосонко та ін., 2004), аналізу парцелярної структури біогеоценозів (Диліс, 1968). Обробка даних проводилася за допомогою методів математичної статистики з використанням стандартного пакета програм EXCEL'2003.

Згідно до загальноприйнятих вимог до формування ділянок екомережі екокоридори повинні забезпечувати зв'язаність усіх її елементів. Це обумовлює неминучу вплетіння в екомережу населених пунктів, які: по-перше – лежать на шляху проходження запроєктованого екокоридору, по-друге – повинні бути включені до екомережі завдяки своїй історичній, рекреаційній, соціологічній та ін. цінності.

Варто зауважити, що населених пунктів другого типу, які б могли вільно функціонально вплестись в екомережу та забезпечити вільну міграцію видів біорізноманіття набагато менше, ніж повністю антропогенно перетворених, які унеможливають їх поєднання з оточуючою територією.

Ці та подальші тези пов'язані з нашою роботою по формуванню ділянки Дніпровського національного екокоридору, а саме на території Нижньодніпров'я протягом 1999-2009 років. Даний регіональний екокоридор (далі Нижньодніпровський екокоридор) проходить вузькими смугами вздовж обох берегів Дніпра по території Херсонської та частини Миколаївської області. Особливістю даної території є те, що:

1. природні екосистеми збереглись лише на вузьких смугах крутих непристосованих до сільського господарства берегах Дніпра та Каховського водосховища, які трохи розширюються в місцях впадіння в Дніпро великих балок та на території заплави і піщаних арен в пригірловій частині;
2. історично в сухій степовій зоні України населені пункти тяжіють до водних джерел, тобто берегова смуга Дніпра, як і інших водойм, густо всіяна селитебними територіями, особливо малими селами та селищами. Вісім районних центрів та обласний центр – місто Херсон також розташовані на дніпровському узбережжі;

3. Херсонська область є найбільш аграрно перетвореною зі всіх областей України. Орні землі, які переважають в спектрі використання земельних ресурсів, підходять впритул до дніпровських схилів часто без врахування водоохоронних зон;

4. населені пункти херсонського Подніпров'я найчастіше будувались біля самого урізу води, а вгору по береговому схилу доходять до плакору. Тобто такі міста як Херсон, Берислав, Каховка, Цюрупинськ майже унеможливають формування повноцінної нерозривної екомережі.

За досвідом розвинених західних країн відомо, що включення міст та інших населених пунктів в структуру екомереж є доволі нескладним процесом. Це досягається такими шляхами. По-перше – на безпосередній території селитебних територій формуються "зелені ділянки відчуження". Це є території, які активно не використовуються для певних потреб в міській інфраструктурі, тобто колишні звалища, склади, закинуті приміські сільськогосподарські землі, місця колишніх присадибних ділянок, смуги безпеки автострад-"ХайВей" та інші. По-друге – при повній неможливості проведення екокоридору міською територією, створюються обхідні екокоридори, які щільно межують з кордонами міста, є нерозривними і повністю огинають населений пункт хоча б з одного боку, з'єднуючись з класичними екокоридорами.

Як було нами вказано вище, проходження нижньодніпровського екокоридору по Херсонщині ускладнюється певними ґрунтово-флористичними особливостями. Як відомо, Херсонська область належить до смуги справжніх типчакково-ковилових степів, тобто природною зональною рослинністю є дернинні ксерофітні злаки. Строкатість в флору херсонського подніпров'я внесли три фактори, один з яких природний, два – антропогенні. До природного впливу на ускладнення складу та структури екосистем можна віднести існування річки Дніпро, яка внесла корективи в загальний розподіл рослинності. Вона привнесла інтразональність в набір видів рослин. Цей природний процес ускладнив перебіг екологічних процесів в таких строкатих екосистемах херсонського узбережжя Дніпра та Дніпровського лиману. Але найбільшого, на нашу думку, негативного впливу на структуру рослинного світу Херсонщини, загалом, та Дніпровського екокоридору, зокрема, набули такі антропогенні фактори як аграрна трансформація прибережних земель з супутньою сільською забудовою та адвентизація флори за рахунок впливу заносної рослинності міст та великих селищ. Щодо аграрної трансформації території Херсонщини. Область характеризується найбільшим ступенем розораності на території Європи, а саме – 83% аграрних земель є орними. Розвиток сільського господарства супроводжувався ростом кількості сіл та поселень аграрної інфраструктури – машино-тракторні стани, тимчасові поселення та інші. Нами виявлено, що сільськогосподарські землі у найбільшому ступені межують з ділянками запроєктованої екомережі Херсонщини, а саме – 56% протяжності меж її елементів напряму межують з орними землями. Такий територіальний вплив аграрного виробництва не міг не вплинути на структуру земельного фонду та природну рослинність. Остання притерпіла такі зміни як знищення більшості місцезростань, зникнення або загроза зникнення багатьох раніше частих видів.

Як було вказано вище, урбанізація привнесла адвентизацію флори Херсонщини. В міста цілеспрямовано або випадково завозились види рослин, нехарактерні для природної рослинності області. Цей процес небезпечний тим, що заносні види часто поведуться агресивно та здійснюють дуже швидкі інвазії в природні екосистеми. Деякі з них, навіть, повністю натуралізуються, витискаючи природні зональні рослини з звичного для них місцезростання. А на території міст та селищ нетипові види складають більшу частину урбанофлори. Тому одна з найголовніших цілей створення екомережі – обмін генофондом та міграції, не може здійснюватись, так як в місті відсутні види, які зустрічаються в екокоридорах ним "розірваних".

Вказані вище особливості нашої території не дозволяють говорити про повноцінну екомережу на сучасному етапі її розвитку. Це пояснюється тим, що населені пункти не дають здійснитись головному завданню екомережі загалом та екокоридорів зокрема, а саме забезпечення вільної міграції ними видів біорізноманіття для вільного обміну генофондом. Міста та села розбивають Нижньодніпровський регіональний екокоридор на певні сегменти і швидко уникнути цього зараз на нашу думку неможливо.

Міста та інші населені пункти не тільки географічно "розривають" екокоридори. Ще потужнішим є екологічний фактор впливу міст та селищ:

1. вони є носіями синантропної флори з великим ступенем адвентизації. Її видовий склад дуже різниться від оточуючих з двох боків подібних природних територій. Тому порушуються старі налагоджені століттями трофічні зв'язки в екосистемах;

2. унеможлиблюється обмін генетичною інформацією малорухливих організмів та тих, у розмноженні яких не бере участь вода Дніпра;

З метою "вплетіння" населених пунктів в екомережу ми можемо запропонувати такі заходи як:

Повномасштабне загальнонаціональне запровадження екологічної освіти та виховання серед населення, особливо дітей, починаючи ще з дитсадкового віку. Можливо необхідно виокремити екологію та охорону природи як окрему навчальну дисципліну від біології, в якій питання екології та охорони природи розглядаються поверхнево.

Перевести агітаційну природоохоронну роботу серед населення із категорії закликів та лозунгів в ранг тлумачень та пояснень того, що охорона довкілля є як засобом збереження природи, так й засобом, що в кінці кінців допоможе досягти довгострокової економії коштів кожної людини.

Участь державних владних органів всіх рангів у менеджменті територій, що можуть бути включені в екомережу. Адже на перших етапах, на нашу думку, населені пункти можуть бути включені до екокоридору таким чином. Нижньодніпровський коридор зараз потрібно будувати в обхід кожного населеного пункту з "верхнього" боку – тобто з боку сільськогосподарсько оброблюваних земель. Цього можна найшвидше досягти лише викупом частин полів у землевласників за рахунок державного фінансування. Ці, вилучені з с/г обороту, землі залишати в стані спокою, тобто вводити їх в ранг ділянок ренатуралізації, які зазначені як обов'язковий елемент екомережі. Як показують наші дослідження – природні ценози на таких землях починають відновлюватись доволі швидко. Наприклад, степові угруповання на 6 років тому покинутому полі займають біля 10% його площі.

Як висновок можна зауважити, що територія Херсонщини не оригінальна цією проблемою – населені пункти степових та лісостепових областей України тяжіють до берегів річок. Тому підняте нами питання розмежування прирічкових екокоридорів містами та іншими населеними пунктами є актуальним та таким, що потребує зацікавлення всіх інституцій, які, згідно закону "Про екомережу України", беруть участь у різних етапах її розбудови.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Боков В.А., Воровко В.П.* Законы оптимизации территориальной структуры природной экосети // Перспективы создания единой природоохранной сети Крыма. – Симферополь: Крымучпедгиз, 2002. – С.51-56.
2. *Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття.* – К.: Авалон, 1998. – 52 с.
3. *Розбудова екомережі України.* (Наук. ред. Ю.Р.Шеляг-Сосонко). – Київ, 1999. – 127 с.
4. *Шеляг-Сосонко Ю.Р., Гродзинський М.Д., Романенко В.Д.* Концепции, методы и критерии создания экосети Украины. – К.: Фитосоциоцентр, 2004. – 144 с.